

В. Р. САВЧИН

Львівський національний університет імені Івана Франка

м. Львів, Україна

Електронна пошта: vrsavchyn@ukr.net

<https://orcid.org/0000-0002-1037-575X>

ВАСИЛЬ МИСИК І МИКОЛА ЛУКАШ: ДВА ПРОЧИТАННЯ РОБЕРТА БЕРНСА

Стаття досліджує представлення творчості Роберта Бернса в українських перекладах Миколи Лукаша (1919–1988) і Василя Мисика (1907–1983). Саме їхні переклади стали хрестоматійними, звучать у літературних програмах українського радіо, включені до шкільних підручників зі світової літератури, а у випадку Лукаша — ще й покладені на музику і стали фактами масової культури.

Ці переклади підтвердили перекладацький парадокс співіснування двох однаково успішних, але цілком різних прочитань Бернса, пропущених крізь призму особистості перекладача, його ідеології, естетичної концепції та інших чинників. В. Мисик убачав своє завдання у тому, щоб увести в український літературний контекст «справжнього» Бернса у всьому розмаїтті жанрів його поетичної творчості. До цього завдання він підійшов дуже системно з широких літературних, академічних позицій з максимальною ретельністю до відбору творів для перекладу і точністю у відтворенні всіх деталей оригіналу — біографічних, історичних чи образних.

Для М. Лукаша Бернс — не перекладацький проєкт, а один з улюблених авторів, тож і вибір текстів підпорядковувався суто внутрішнім чинникам. Лукаш зосередився на перекладі пісень і балад, свого улюбленого жанру, й опирався у своїй стратегії на українську фольклорну поетику та пісенну традицію, акцентуючи у такий спосіб фольклорну доміанту Бернсових віршів. Така інтерпретаційна позиція перекладача не пропускала через свій фільтр деяких деталей оригіналу, чим нейтралізувала його колорит і проєктувала переклади на український контекст. Крізь призму фольклору Лукаш імпліцитно апелював до українського історичного досвіду та використовував переклад як засіб вираження власних політичних поглядів і громадянської позиції.

Ключові слова: Василь Мисик, Микола Лукаш, Роберт Бернс, художній переклад, інтерпретація, інтерпретаційна концепція перекладача, перекладацька стратегія, множинність перекладу.

Перекладацькі шляхи двох сучасників, талановитих тлумачів чужоземної поезії Василя Мисика і Миколи Лукаша майже не перетиналися. Василь Мисик унікально поєднав у своєму доробку Захід і Схід, як красномовно свідчить однойменна антологія його поетичних перекладів (ВМ), де кількісно значно переважають переклади з перської та англійської. Останні представлені іменами Бернса, Кітса, Шеллі, Байрона, Мільтона, Шекспіра та ін. У Миколи Лукаша мовна палітра доволі строката — близько двох десятків мов, та найбільше, мабуть, з французької (МЛ). Може скластися враження,

що англійська література зовсім залишилася десь на периферії Лукашевих перекладацьких уподобань: у його доробку — одна драма Шекспіра («Троїл і Крессіда»), вірші з роману «Аліса в Країні Див» Льюїса Керрола (в обох випадках маємо справу з перекладами на замовлення). Але є ще переклади з Роберта Бернса, шотландського барда, твори якого припали до душі Лукашеві.

Зі спогадів, листів та інших джерел стає цілком очевидним те, що поезія Бернса була особливо близькою і Мисикові, й Лукашеві. Для Мисика Бернс був і пристрастю, яка не полишала його все життя (згадаймо хоча б його постійне намагання відшліфувати свої переклади, що спричинилося до появи численних множинних інтерпретацій), і покликанням чи радше усвідомленням своєї місії — перекласти всього Бернса. «Я мрію скоро видати найповнішого вибраного Бернса, — згадує слова Мисика у своїх спогадах Григорій Костюк. — Тому, що цей шотландський поет глибоко національний і одночасно глибоко мистецький, музичний. Він дуже подібний до нашого Шевченка. Тому Бернс мусить заговорити на повний голос українською мовою» [Костюк : 330–331]. Тож не дивно, що першою окремою перекладною збіркою 25-річного Василя Мисика стають «Пісні та поеми» Роберта Бернса у 1932 р. (Б-1932). Вона містить 37 перекладів, більшість із яких згодом ретельно редагуватиме сам перекладач. В. Мисик не лише вдосконалює свої переклади, а й водночас працює над новими текстами, про що свідчать уже наступні видання 1959 та 1965 рр. (Б-1959; Б-1965). Згадана вище перекладацька антологія «Захід і Схід» (1990) вміщає 65 перекладів з Бернса. Найповнішим на сьогодні виданням, яке, очевидно, й вичерпує внесок В. Мисика в українську бернсіану (177 перекладів)¹, є збірка вибраних творів Бернса «Моя любов» (2014), що її впорядкував Василь Габор (Б-2014).

Микола Лукаш захопився піснями Бернса у юнацькому віці, ще до Другої світової війни. Тоді ж таки й переклав дещо, але все було втрачене під час воєнних лихоліть. Тоді він ще не був знайомий ні з перекладами Василя Мисика, ні з російськими Самуїла Маршака, і навіть не здогадувався про їхнє існування. Зате читав старі, німецькі переклади, і, як стверджував в інтерв'ю Марині Новиковій, вони були добрі [Новикова 2005 : 67]. Уже згодом, після 1949 р., повернувшись до свого довоєнного захоплення, Лукаш познайомився з перекладами Маршака. У своїй оцінці цих перекладів Лукаш доволі стриманий, але чітко дає зрозуміти, що він би опирався на зовсім інші літературні традиції у виборі поезиї, що надалі, власне, і продемонструє своїми інтерпретаціями. Єдине, що для нього неприпустиме, — сприйняття Маршака «метою і межею», кінцевою інстанцією в інтерпретації Бернса [Новикова 2005 : 67]. Василь Мисик категоричніше висловився про відомі йому російські (зокрема й Маршакові) і ранні українські переклади Бернса, назвавши їх зразками того, як не треба перекладати [Костюк : 331]. Тому й висновує: «переді мною стоїть завдання зовсім нове: дати українською мовою **справжнього** (виділення наше. — В. С.) Бернса» [Костюк : 331].

Обидва перекладачі — і Мисик, і Лукаш — дали схожу оцінку перекладам С. Маршака, відзначивши, що звучать вони «модерно, добре, милозвуч-

¹ Переклади Р. Бернса тут розміщено за жанрово-тематичним принципом. Відповідно до нього, перекладацький доробок В. Мисика представлено 66 піснями та баладами, 55 віршами, 57 епіграмами та епітафіями, 3 поемами. 22 пісні подано в паралельних інтерпретаціях В. Мисика і М. Лукаша.

но» (Мисик) [Костюк : 331], написані «поетичною, вишуканою російською мовою» (Лукаш) [Новикова 2005 : 68], але «в іншому ключі, в іншому стильовому тоні, аніж у Бернса», у них «пісня зникає» (Лукаш) [Новикова 2005 : 68], і хоч є «Бернсові образи, назви, ідеї, але нема його поетичної душі» (Мисик) [Костюк : 331].

Отже, вихідні засади перекладачів зрозумілі: знайти пісенний ключ намагатиметься Микола Лукаш і показати справжню душу глибоко національного поета у всій його багатогранності — Василь Мисик. Звідси й власні критерії добору текстів для перекладу. Лукаш зосередився на перекладі пісень та балад, свого улюбленого жанру; Мисик намагався представити українському читачеві цілісну картину Бернсового доробку, а отже, прагнув охопити все жанрове розмаїття творчості шотландського поета. Він приділив однаково пильну увагу як коротеньким епіграмам та епітафіям, так і довгим поемам, елегіям, експромтам, пісням, баладам, віршам, що різнилися за тематикою, настроєм, стилем. Саме в перекладах Мисика Бернс представлений найширше і в кількісному (177), і в жанровому плані.

Доробок Лукаша менший: 65 перекладів у найповнішому натеper виданні «Моя любов» (Б-2014), більшість із яких — зразки пісенно-баладного жанру. До цього можна додати декілька віднайдених в архіві перекладача не друкованих за його життя перекладів². Такі жанрові преференції перекладача не випадкові. Він наголошує на тому, що важила пісня для Бернса: «він нею дихав, нею жив, вона була в його крові»³. Бернс, за словами Лукаша, вдихнув нове життя в шотландську пісню, що, віками переслідувана офіційною церквою, ледве животіла у 2-й половині XVIII ст.⁴ Отже, пісенний доробок Бернса мав не лише естетичне та літературне значення. Йшлося про порятунок, відновлення того стрижня народної культури, осердя духовності, чим для кожного народу є пісня.

Перші журнальні публікації Лукашевих перекладів з Бернса з'явилися 1956 року і передували «Вибраному» Роберта Бернса, що надруковане 1959 р. до 200-літнього ювілею від дня народження шотландського поета (Б-1959). Видання вийшло за участі обох перекладачів і, відповідно до доробку кожного, представило творчість Бернса двома цілісними блоками. Лукаш на той час уже переїхав з Харкова до Києва, очолив відділ поезії журналу «Всесвіт» і цілком присвятив себе перекладацькій творчості. Після виходу «Фауста» у 1955 р. про Мисика заговорили вголос, і нові переклади його пера були більш ніж очікувані. Для нього це видання стало свого роду літературною і остаточною «реабілітацією» (офіційно Мисика реабілітували 1956 р.). Після безпідставного арешту та Соловецьких таборів роки вимушеного літературного мовчання затягнулися надовго і, як зазначає Лада Коломієць, «всі його спроби отримати дозвіл на друк перекладів (зокрема, з Роберта Бернса) були марні» [Коломієць : 476]. Його укладена 1948 р. збірка перекладів з Бернса не могла пробитися у світ, навіть попри великі зусилля Максима Рильського. Тому, коли 1956 р., після XX з'їзду КПРС, почалися ре-

² Новознайдені переклади вміщено в додатку до монографії В. Савчин «Микола Лукаш — подвижник українського художнього перекладу» (Літопис, 2014). Ідеться про такі тексти: «До польової миші, виоравши її кубло в листопаді 1785 р.», «Довго не бачились», «Нема на жінку ради», «Пишається шипшина», «Шотландська балада», «Мій батько був собі мужик» (уривок), «На заріччі» (уривок).

³ НМЛУ. Особовий фонд М. О. Лукаша. Спр. 274. С. 5. (Машинопис).

⁴ Там само.

абілітаційні процеси і Мисик перестав бути персоною нон-грата в літературі, а в Радянському Союзі на той час готувалися урочисто відзначити 200-літній ювілей шотландського поета, перекладам Мисика усміхнулася доля. Їх узяли до друку в Держлітвидаві УРСР та об'єднали з перекладами Миколи Лукаша. Перекладачам же запропонували виступити в ролі рецензентів один на одного. Ось так перехрестилися перекладацькі стежки Мисика і Лукаша, а їхнім перекладам судилося виходити спільними збірками й надалі (Б-1965; Б-2010; Б-2014). Попри різні критерії відбору творів для перекладу існує 25 першотворів, де збіглися перекладацькі смаки обох тлумачів. Саме зіставлення таких множинних інтерпретацій найкраще окреслює індивідуальність і стратегію кожного перекладача, їхні принципові засади і камертон до найкращого, на їхню думку, звучання поетичного слова Роберта Бернса.

У перекладацькій концепції Мисика чітко виражений академічний підхід. Цим зумовлене і його бажання перекласти всього Бернса, і прагнення зробити ці інтерпретації максимально відповідними оригіналу. Перекладач готує допоміжний та супровідний матеріал: вже у першому виданні Мисикових перекладів Р. Бернса (Б-1932) уміщено вступну статтю і примітки його авторства.

Для Мисика важить точність деталі — біографічної, історичної, образної — з усіма її референційними зв'язками. Як відомо, твори Бернса — і балади, й пісні, й епітафії та епіграми — мають виражений життєписний характер, і поет часто вводить у тканину вірша імена людей, які в той чи той спосіб спонукали його до створення поетичного тексту. У піснях про кохання за ліричним героєм чітко проступає сам поет з усіма його емоціями, душевними порухами, настроєм, а об'єкт його захоплення часто конкретизований через власну назву. Але Пергі чи Мері, Тіббі чи Джин, Енні чи Еліза, — вона уособлює стан постійної закоханості поета і є неодмінно тією єдиною коханою, якій він «серце віддав одній навік-віків» («Моя люба Неллі», переклад Лукаша) і в серці якої царствує («Я царствую в серці у Джінні», переклад Мисика), до якої «здалеки думки весь час летять» («З усіх країв», переклад Мисика) і яка «в душі повік не вмере» («Горянка Мері», переклад Мисика). Мисик ретельно відтворює імена всіх захоплень і симпатій поета, вважаючи біографічний контекст необхідним для правильного сприйняття творів Бернса. Ось лише деякі з заголовків Мисикових перекладів на підтвердження цьому: «Пергі Монтгомері», «Серденько Тіббі», «Прощання з Елізою», «Ненсі», «Еппі Макнаб», «Моллі», «Леслі», «Джін», «Горянка Мері», «Бессі з прядкою».

На цілковито інших засадах стоїть Микола Лукаш, який опирається на фольклорну поетику та пісенну традицію. Тож, перекладаючи пісні Бернса про кохання, він створює збірний образ коханої дівчини, у якому не індивідуалізована краса, а радше типовий фольклорний портрет, народнопісенний ідеал дівочої вроди: «Хороший вид, пригожий стан...» («Уже і вечір звечорів»); «Сама невеличка, рум'янеє личко, / А вустоньки на меду» («Дударик»).

Перекладач легко жертвує конкретним іменем коханої Бернса, і це сприяє типізації образу: «I'll ne'er blame my partial fancy: / Naething could resist my Nancy!» («Ае Fond Kiss») — «Ти, кохана, чарівниця, / Як же в тебе не влюбитьсь?» («Поцілуймося востаннє»); «Thou art sweet as the smile when fond lovers meet, / And soft as their parting tear, Jessie — / And soft as their parting tear!» («Here's A Health To Ane I Loe Dear») — «Ти ясна, як усмішка у зустрічі мить, / Чиста ти, як сльоза в час прощання» («Остання пісня»).

Але й тоді, коли шотландське ім'я у перекладі збережено, воно потрапляє в суціль український контекст і під дію фольклорних засобів інтимізації. Як, наприклад, у пісні «Пеггі Монтгомері», де ліричний герой звертається до своєї коханої цілком у дусі української народнописенної стилістики: *Пеггі-серце, Пеггі-рибко, Пеггі-любко*. Чи як у пісні «Рвала Дженні золотунці», де шотландська дівчина йде не через житнє поле, як в оригіналі, а росяною травою і рве лугові квіти:

Рвала Дженні золотунці,
Квіти лугові,
Заросилась, замочилась
В росяній траві.

В тої Дженні спідничина —
Лиштовки нові,
Заросила, замочила
В росяній траві.

І нові *лиштовки*, і *золотунці*, і *верба*, що з'являється далі в тексті й увиразнюється римою-фольклоризмом *журба*, — усе це проекція на українську пісню. Мабуть, недаремно цей текст припав до вподоби гурту «Пікардійська терція» і отримав ще одне (цього разу пісенне) звучання українською.

Мисик, перекладаючи цей самий твір, зберіг ключову пейзажну деталь оригіналу:

Як ішла житами, бідна,
Як житами йшла,
Заросила верхне й спідне,
Як житами йшла.

Бідна Дженні! Не спочине
Ні вдень, ні вночі!
Заросила спідничину,
Житом ідучи.

Його Дженні іде житнім полем, і на цьому акцентує чотирикратний повтор, як, зрештою, і в оригіналі (*coming thro' the rye*). Але перекладач сприймає житнє поле як місце важкої фізичної праці, де бідна Дженні не покладає рук ні вдень, ні вночі. У результаті такої перекладацької надінтерпретації читач отримує зовсім інший портрет дівчини, відмінний від того безтурботного, дещо грайливого образу, що його створив Лукаш, і який логічніше накладається на імплікації оригіналу.

Пригляньмося уважніше до стратегій перекладачів, порівнявши їхні інтерпретації Бернсової пісні «Sweet Tibbie Dunbar».

Sweet Tibbie Dunbar
O, wilt thou go wi' me,
Sweet Tibbie Dunbar?
O, wilt thou go wi' me,
Sweet Tibbie Dunbar?
Wilt thou ride on a horse,
Or be drawn in a car,
Or walk by my side,
O Sweet Tibbie Dunbar?

I care na thy daddie,
His lands or his money;
I care na thy kin,
Sae high and sae lordly:
But say thou wilt hae me
For better for waur —
And come in thy coatie,
Sweet Tibbie Dunbar.⁵

Серденько Тіббі

Чи підеш зі мною,
О серденько Тіббі?
Чи підеш зі мною,
О серденько Тіббі?
А може, ти хочеш
Карету з слугою?
Чи підеш зі мною
Рука із рукою?

Нащо мені здався
Твій батько багатий?
Нащо мені рід твій,
Такий чванькуватий?
Скажи, що мене
Ти кохаш вірненько —
Й приходь у сорочці,
О Тіббі-серденько!

Переклад Василя Мисика

Чи підеш за мене

Чи підеш за мене,
Дівчино моя,
Чи підеш за мене,
Моя ластів'я?
Сідай же на воза,
А хоч — на коня,
Та й їдьмо до мене,
Моє серденья!

Твій батько багатий,
Мені те дарма,
Весь рід твій пихатий, —
Біди в тім нема.
Коли вірно любиш,
Візьму тебе я,
Хоч би й в одній льолі,
Моє голуб'я!

Переклад Миколи Лукаша

Лукаш опускає власну назву, а разом будь-які референції на іншу культуру. Мисик, уводячи ім'я дівчини і в заголовок, і в сам текст пісні, навпаки, сигналізує читачеві про те, що цей текст породжений іншою літературою. Звертання до коханої Тіббі (*sweet Tibbie Dunbar*) стає наскрізним у пісні завдяки чотирикратному повтору, підсиленому вигуківим «О». Не відступаючи від оригіналу, Мисик зберігає повтор в апелятивній функції (*О серденько Тіббі; О Тіббі-серденько*) та вигук «О», не наважуючись використати його український фольклорний відповідник «ой» (пор. «Ой ти дівчино, з горіха зерня»; «Ой, Марічко, чичері»; «Ой ти, Галю, Галю молодая» та ін.)⁶. Лукаш вживає вокатив *дівчино моя* та метафоричні демінутиви *моє ластів'я / моє серденья / моє голуб'я* — типові фольклорні апелятивні формули. Але ці, на перший погляд, формальні атрибути народнопісенного стилю опираються на важливу концептуальну зміну в перекладі. Якщо Мисик фактично дослівно повторює за Бернсом *чи підеш зі мною* і вкладає в уста юнакові пропозицію, що містить у собі відкриту множину імплікацій, Лукашів герой без жодної завуальованості пропонує дівчині одружитися (*чи підеш за мене?*). Тому й каже наприкінці *Коли вірно любиш, / Візьму тебе я*, що легко прочитується як «візьму за дружину». Таке потрактування оригіналу логічно вписується

⁵ Wi' = with, na = no, sae = so, hae = have, waur = worse, coatie = petticoat.

⁶ Інші переклади Мисика засвідчують тенденцію до збереження вигуків та мовних формул оригіналу, навіть якщо їхнє значення може бути незрозумілим для читача. Наприклад, у пісні «Плач горянської вдови» перекладач транскрибував шотландський вигук горя *Ochon, Ochon, Ochrie!*: «Прийшла з гори в долину я — / *охон, охон, охрі!*».

у рамки фольклорної поетики, на яку опирається Лукаш. Інакше й не може бути відповідно до суворой народної етики й моралі. Отже, переклад Лукаша фольклорний і стилістично, і концептуально. Тому його герой благородніший та рішучіший. У Мисика маємо *приходь у сорочці*, бо саме так в оригіналі (*come in thy coatie*), а отже, комунікативні інтенції юнака залишаються імпліцитними. До того ж перекладач не наділяє його гречністю і чемністю, коли вкладає йому в уста слова, в яких учувається неповага до родини дівчини (*Нащо мені здався твій батько <...> нащо мені рід твій*). Лукашів герой значно толерантніший за Мисикового, коли йдеться про рідних його коханої. Його не спокушає багатство її батька (*Твій батько багатий, / Мені те дарма*) і не лякає пихатість родини (*Весь рід твій пихатий, — / біди в тім нема*). Головне — вірна любов його обраниці, а більше нічого йому й не треба (*Візьму <...> й в одній льолі*).

Мисикове у *сорочці* і Лукашеве в *одній льолі* відповідають денотату *coatie* (*petticoat*), і передають необхідне ідіоматичне значення (без нічого, без жодних засобів до існування; тут — без посагу). Проте Лукашева *льоля* — не лише розмовно-поетичний синонім до Мисикової *сорочки*, це яскрава деталь з української пісні. Ось як вона звучить у народній пісні «Ой ти, гарний Семене»:

— Ой ти, гарний Семене,
Іди сядь коло мене,
І хатина в мене є,
Сватай мене, Семене!

— Нащо мені та хатина,
Коли дівка, як драбина,
А я візьму в одній льолі,
Аби мені до любові.

Тут ідеться не просто про окрему пісенну деталь, а про широкі пласти фольклору, які зафіксувала культурна пам'ять перекладача, і генетичний зв'язок з якими чітко простежується в його перекладах. Лукаш щедро черпав з фольклору, особливо коли перекладав пісні Бернса. Як він сам зізнавався: «Коли вже дуже пасував Бернсові якийсь вислів з українського фольклору, я робив спробу напівцитати. Часом, бува, такий фольклорний матеріал є вже в твоїй мові, матеріал високої поетичності, він увійшов у свідомість читачів іще з дитинства. То чи варто (та чи й можна) відмовлятися від нього?» [Новикова 2005 : 69].

Отже, перекладаючи пісні Бернса, обидва перекладачі пішли різними шляхами, і кожен доволі послідовний у своєму виборі: Мисик орієнтується на оригінал, Лукаш — на українську пісню. Причому не лише у її формальних проявах (хоча «співучість» перекладу, гнучкість ритму, багатство інтонацій, внутрішніх і наскрізних рим важать для перекладача немало), а в особливостях інтерпретації сюжету, стилістичних ходах, концептуальних деталях. Мабуть, такі різні інтерпретаційні концепції перекладачів і підштовхнули Мисика до категоричного висновку, що «переклад цього короткого, стислого вірша («Чи підеш за мене» — *B. C.*) не вдався М. Лукашеві» [Мисик : 49]. «Бернс не міг так сказати» [Мисик : 49], — переконаний Мисик, який дбав про максимальну відповідність оригіналу. Лукаш же розставляє інші пріоритети: для нього важливо, «щоб перекладені вірші легко було вимовляти,

декламувати, співати. У понятті “поетичний переклад” читач насамперед хоче відчутти першу частину — “поетичний”. І лише потім — “переклад”» [Новикова 2005 : 71].

Мабуть, тому переклади Лукаша з Бернса так приваблюють композиторів. Пісні на Лукашеві переклади шотландського поета виконують «Пікардійська терція», Ігор Якубовський, Алла Попова, сестри Тельнюк, Ігор Ковтун, завдяки чому ці твори набирають усе більшої популярності і стають фактами масової культури.

Крім пісень про кохання, представлених множинними перекладами Лукаша і Мисика, є незначна кількість віршів, де оспівано героїчне минуле рідної Бернсу Шотландії, її красу і славу. Які ж стратегії обрали перекладачі для такого жанру? Мисик залишається вірним своїм вихідним засадам, коли точність і увага до оригіналу дозволять створити «справжнього Бернса». За Лукашевими ж перекладами виразно проступає особистість перекладача з його емоційністю, поривним духом, рішучістю.

Звернімося до початку Бернсового заклик «Scots Wha Hae», пісні, що упродовж століть вважалася неофіційним гімном Шотландії. Бернс написав її 1793 р. у вигляді звернення шотландського короля Роберта Брюса, який очолив визвольну боротьбу, до свого вірного війська перед вирішальною битвою біля Баннокберна 1314 року. У цій битві шотландське військо розгромило армію англійського короля Едварда II і забезпечило відновлення незалежності Шотландії від Англійського королівства.

Scots Wha Hae

Scots, wha hae wi' Wallace bled,
Scots, wham Bruce has aften led,
Welcome to your gory bed,
Or to Victory!

Now's the day, and now's the hour;
See the front o' battle lour;
See approach proud Edward's power —
Chains and Slavery!⁷

Robert Burns

Баннокберн

Ви, хто лив за волю кров!
Хто за Брюсом часто йшов!
Хоч умреть тепер, хоч знов
Волю принесить!

Настає рішучий час:
Люта битва почалась!
Хоче Едвард знов на нас
Ланцюги надить!

Василь Мисик

Гей, шотландці!

Гей, шотландці! В бій не раз
Воллес, Брюс водили вас;
Знов ударив грізний час —
До борні, брати!

То ж не жарг, шотландський гарт,
Докажіть, чого він варт:
Наближається Едвард,
З ним ідуть кати.

Микола Лукаш

Для обох перекладачів важливим є історичний контекст. Мисик виводить у заголовок вірша назву містечка, де відбулася битва, Лукаш додає підзаголовок «Заклик Роберта Брюса до війська перед Беннокбернською битвою», уточнюючи жанрову характеристику свого перекладу. Обидва зберігають імена очільників визвольного руху — Вільяма Воллеса і Роберта Брюса; що, правда, Мисик згадує лише останнього; обидва вводять у тканину вірша ім'я Едварда, короля Англії. Отже, перекладачі стоять на схожих вихідних позиціях: увага до оригіналу, точність історичних деталей. Яким же постане сам Роберт Брюс в інтерпретаціях двох перекладачів?

Ключова відмінність з'являється вже з першого рядка. У Бернса Роберт Брюс звертається до шотландців (*Scots*) — це ж бо їхня національно-визвольна боротьба — і закликає їх до перемоги або смерті. Мисик послаблює апеляцію до національної гордості, використавши займенникове звертання *Ви*, позбавлене конкретики та національних референцій. Лукаш, навпаки, у виразно переклад, вивівши звертання-заклик в окреме окличне речення

⁷ Wha = who, wi' = with, wham = whom, aften = often, o' = of.

та посиливши його спонукальним вигуком *гей* (*Гей, шотландці!*). Тут же він вводить ще один заклик: *До борні, брати!* Поривна, заклична інтонація у Лукаша увиразнюється на фонетичному рівні алітерацією дрижачого «р», що надає словам Брюса твердості й рішучості («Знов ударив грізний час — / До борні, брати!»). Перекладач доповнює заклик до боротьби апелювативом *брати*, виводячи його у позицію рими з лексемою *кати*. До того ж, рима з опорою на опозиції *брати / кати* стає наскрізною у цілому вірші (*брати / кати / утекти / лети / осягти / знайти*). Що прикметно, обидві деталі відсутні в оригіналі і є допискою перекладача — допискою не випадковою, ледь помітною, а виведеною на перший план. Лукашеве *кати* резонує з Шевченковим образом катів, які знущаються з України, і цим імпліцитно згущує образ ворога та загострює емоційність перекладу. Але поєднання *брати / кати* насичує цей образ додатковими обертонами, де переплітаються національне й особисте. Не випадково Лукаш зводить їх воєдино у перекладі «Літератури» Поля Верлена, де особистість перекладача, його гіркий біль виразно проступають між рядками:

Ах ви ж, *брати* мої, *кати!*
 Це ж ваш мовчок мене прирік
 На довгі роки гіркоти
 В жадливий сімдесятий рік,
 Мої *брати*, мої *кати!* (МЛ : 272)

У багатьох інших деталях переклад Лукаша теж звучить емоційніше й драматичніше за переклад Мисика і за сам оригінал. Якщо герой Бернса говорить, що вже настав той день і година, коли треба дати бій, у Мисика знаходимо «Настає *рішучий* час», що є смисловим розвитком оригіналу, адже справді йдеться про вирішальний бій. Лукаш чітко відчеканює кожне слово — «ударив *грізний* час», підвищуючи емоційну напругу через інтенсивнішу лексику, карбувальний ритм, поривну інтонацію, алітерації.

Лексично переклад Лукаша насичений закликами до активних дій (*Гей; До борні, брати!*; *у бій лети!*). Слово *бій* ужито тричі, ще по одному разу — *битва, борня*, дієслова *бити, ударяти* (для порівняння, в Мисика — єдина деталь такого характеру — *люта битва*). Лукашів герой — хоробрий воїн, у якого *шотландський гарт* (дописка перекладача) і *шлях один — бить за гарбника на скін*. Він рішучий і запальний, як і сам перекладач, особистість якого безперечно наклала відбиток на переклад.

На чому ж розставив акценти Мисик? Намагаючись бути точним до оригіналу, він зберігає концептуальну опозицію *рабство / свобода*. У Бернса концепт *рабство* вербалізований через такі деталі, як *chains* (ланцюги; вжито двічі), *slave* (раб), *slavery* (рабство), *oppression* (гніт); ідею *свободи* виражають лексеми *victory* (перемога), *freedom's sword* (меч свободи), *freeman* (вільна людина; вжито двічі), *free* (вільний), *liberty* (свобода). Поет увиразнює цю опозицію римою: *Victory / Slavery, free / die*. Те, що в Лукаша пунктирне, у Мисика наскрізне. Уже в першій строфі його герой звертається до тих, хто «лив за волю кров», і закликає їх принести волю знову («*Волю принесіть!*»). Здобути її можна лише в бою: «З кожним стрілом — *воля* йде!» Тут Мисик дуже близький до Бернса («*Liberty's in every blow!*»). Багаторазове вживання лексем *воля* і *вільний* (потрійний повтор кожної) в контексті одного відносно невеликого за розміром вірша акцентує ідею свободи і визначає важливу домінуючу інтерпретаційної концепції Мисика.

Мисик будує контраст, протиставляючи волі *ланцюги*: «Хоче Едвард знов на нас *ланцюги надіть!*» Тому, щоб «син *рабом* не ріс», «розтрощи *ярем!*». Емоційна напруга перекладу стрімко зростає, і, зазвичай стриманий, Мисик закликає вже на повний голос (чотирма (!) окличними реченнями у чотирьох рядках):

За роки страждань і сліз!
Щоб твій син рабом не ріс!
На життя, на смерть зітнись!
Розтрощи ярем!

Переклад цієї строфи у Мисика і фонетично, і синтаксично, і лексично експресивніший за Лукашів:

Важмо сміливо життям:
Випадає нині нам
І собі, й своїм синам
Волю осягти.

Мисик точніший у деталях: *woes and pains* — *страждання і сльози*, *your Sons in servile chains* — *щоб твій син рабом не ріс, they shall be free* — *розтрощи ярем*. В останньому випадку перекладач виражає ідею свободи (*be free*) через заклик звільнитися з-під гніту (*розтрощи ярем*), перетворюючи твердження оригіналу в імператив. У такий спосіб Мисик акцентує заклик до опору, і цей заклик проєктується на традиції української класики (порівняймо з Шевченковим *кайдани порвіте*, Франковим *пута ламати*, чи *порви всі пута, скинь ярмо* у Зерова).

Отже, герой Мисика — насамперед волелюбна людина, борець за незалежність (волю) Шотландії. Його образ найрельєфніше проступає у наступних рядках, де ключова деталь *вільний* стає компонентом звукописної гри: «Хто за край свій хоче встать, / *Вільний* вой у *вільну* рать? / *Вільним* быть або сконать?». Трикратний повтор лексеми *вільний*, увиразнений алітерацією, у поєднанні з урочисто забарвленими лексемами *вой* і *рать* дуже глибоко передає свободолобний мотив оригіналу: «Wha, for Scotland's King and Law / *Freedom's* sword will strongly draw, / *Freeman* stand, or *Freeman* fa'<...>». Перекладачеві вдалося відтворити і повтор ключової деталі оригіналу (*free*), і побудований на контрасті заклик до боротьби (*Freeman stand, or Freeman fa'*). Мисикове *Вільним быть або сконать* проєктується на український контекст і резонує з козацьким гаслом *Воля або смерть!*, тож переклад звучить гостро й актуально. Лукаш теж підсилює свій переклад звукописом: «Хто за рідний край готов / *Щедро* лити *щиру* кров, / *Щоб* звільнитися з *оков* <...>». Контраст оригіналу збережено, але акценти зміщено. Прагнення до волі, яке виражено через фразеологізовану деталь *звільнитися з оков*, поступається ідеї героїзму, відваги. Свободу здобувають найвищою ціною — «шлях звільнення кожної нації густо кропиться кров'ю» (Симон Петлюра), тому Лукаш апелює до максимальної жертвності: *щедро лити щиру кров*.

Цікаво, що обидва перекладачі пожертвували історичними деталями і вилучили згадку про короля Шотландії: Для Лукаша така заміна концептуальна і простежується наскрізно у його перекладах з Бернса. Ось як, наприклад, при перекладі пісні «Highland Laddie»: «For freedom and my king to fight» — «За свободу, за народ» чи «for your lawful king, his crown» — «За-

хищай свій рідний край». Лукаш орієнтується на український архетип воїна-захисника, що століттями формувався в національній свідомості українців. Звідси — свідомі пропуски і відхилення від оригіналу. Лукашів герой готовий віддати своє життя за свою землю, за свій народ, за свободу, але аж ніяк не за монарха (короля, царя, лорда чи пана і т. п.). Зрозуміло, що така інтерпретаційна позиція Лукаша не пропустить через свій фільтр деталей, які не вписуватимуться в цей архетип, навіть якщо в оригіналі вони є стрижневими. Тому будь-які згадки про шотландського короля у перекладі відсутні. Натомість перекладач уводить дуже важливу деталь *за народ*, що є алюзією на одну з найкращих пісень українського січового стрілецтва «За Україну, за її волю» (інша назва — «О, Україно!»). Її рефрен звучить як: «За Україну, за її волю, / За честь і славу, *за народ!*» Отже, перекладач зміщує акценти оригіналу і проектує свій переклад на український контекст. Заклики *за свободу, за народ* у поєднанні з імперативом *захисти свій рідний край!* відчутно апелюють до українського читача, його патріотичних почуттів.

Мисик, як правило, намагається зберегти історичне забарвлення оригіналу й не відхилятися від тексту першотвору. Тому в нього читаємо: «Ми йдем у бій *за короля, / Шотландіє, прощай!*» (вірш «It Was A' For Our Rightfu' King»). Подібно й у перекладі пісні «The Highland Widow's Lament», де вдова оплакує загибель свого чоловіка у битві біля Каллодена 1746 р.:

My Donald's arm was wanted then,
For *Scotland* and for me.

<...>

My Donald and his Country fell,
Upon *Culloden field*.

У Мисика:

Він дати волю хоче знов
Шотландії й мені.

<...>

В *Каллодені* мій край упав,
а з ним і Дональд мій.

Перекладач зберіг усі топонімічні референції — його герой іде здобувати волю Шотландії і гине на Каллоденському полі. Власне, *дати волю Шотландії* — додано перекладачем, хоча й імпліцитно прочитується у Бернса завдяки конкретним історичним деталям. Калькований образ *мій край упав* зберігає увесь драматизм оригіналу.

У Лукаша, прогнозовано, усіх цих деталей не буде. Його герой іде визволяти рідний край і гине у бою:

Пішов мій Дональд у *загін*
Звільняти *рідний край*.

<...>

Поліг мій Дональд у *бою*
Проти ворожих зграй.

Проте це не просто нейтралізація історичного тла і контексту, чи зображення подій, які могли відбуватися будь-де. Перекладач уводить у підтекст актуальну для цільового читача алюзію — Дональд *пішов у загін*, що одразу

ж проектується на український визвольний рух, зокрема діяльність повстанської армії, активність якої збігається з часом створення цих перекладів. У такий спосіб перекладач імпліцитно звертається до українського історичного досвіду та використовує переклад як засіб вираження прихованих політичних поглядів чи ідей.

Тексти перекладів поезії Роберта Бернса у виконанні Миколи Лукаша та Василя Мисика дають багатий матеріал для спостережень і висновків. Саме в їхньому доробку шотландський поет найповніше представлений в українській літературі, саме їхні переклади стали хрестоматійними. Про доробок Лукаша й, відповідно, Мисика варто говорити як про приклади цікавого перекладацького парадоксу, на який свого часу звертала увагу Марина Новикова [Новикова 1971], коли існують різні переклади одного художнього твору, однаково успішні і зовсім не схожі між собою. Український читач отримав Бернса у двох різних прочитаннях — такого, яким його побачили два майстри художнього перекладу, пропущеного крізь призму власного досвіду, особистості, художнього смаку.

Мисик узяв на себе ношу першопрохідця. Звісно, Бернса перекладали і до нього. Але саме Мисик підійшов до свого перекладацького проєкту найсистемніше — і при доборі текстів, і при роботі над паратекстами (передмовою, примітками), і при авторедагуванні виконаних перекладів. Це підхід професіонала, науковця, літератора. Показати все розмаїття жанрів Бернсової творчості — завдання, яке поклав перед собою Мисик. Бути точним і об'єктивним — його професійне кредо. Максимальна увага до оригіналу — основна риса перекладацького почерку. Вибір творів для перекладу Мисикові диктували не так власні уподобання, як бажання ввести в український літературний контекст творчість Бернса у всій її цілості й багатогранності.

Для Лукаша ж Бернс — це насамперед улюблений автор, твори якого імпонували перекладачеві і своєю поетикою, і глибокою національною ідеєю. Лукаш перекладав те, що було близьким його настрою, художньому смаку, що узгоджувалося з його внутрішньою ідеологією. Два контексти Бернсової творчості найбільше привабили Лукаша — фольклорний та історико-національний: пісня і доля народу, що бореться за свою незалежність. Обидва крізь призму інтерпретаційної позиції Лукаша спроектувалися на контекст український — органічно, гармонійно, актуально.

ЛІТЕРАТУРА

- Коломієць Л. В. Український художній переклад та перекладачі 1920–30-х років: матеріали до курсу «Історія перекладу»: навч. посіб. Київ: Видавн.-полігр. центр «Київський університет», 2013. 559 с.
- Костюк Г. Зустрічі і прощання: Спогади у двох книгах. Київ: Смолоскип, 2008. Кн. 1. 720 с.
- Мисик В. Про переклади М. Лукаша з Бернса (стор. 1–50): видавн. рец. Харків, 1957. Черняков Б. І. Микола Лукаш у перекладознавчій критиці. Ч. 2: Хроніка прижиттєвих публікацій (1970–1989). Київ, 2005. С. 48–49.
- Новикова М. О. Міфи та місія. Київ: Дух і Літера, 2005. 432 с.
- Новикова М. Урок двох майстрів. *Всесвіт*, 1971. № 7. С. 90–95.

ДЖЕРЕЛА

- Б-1932 Бернс Р. Пісні та поеми / пер. і вступ. ст. В. Мисика. Харків; Київ, 1932. 127 с.
- Б-1959 Бернс Р. Вибране / пер. з англ. М. Лукаш і В. Мисик. Київ : Держлітвидав УРСР, 1959. 255 с.
- Б-1965 Бернс Р. Поезії /пер. з англ. М. Лукаш і В. Мисик. Київ : Дніпро, 1965. 206 с.
- Б-2010 Бернс Р. Вибране / упоряд.: П. Кормило, Г. Дика. Київ : Богдана, 2010. 296 с.
- Б-2014 Бернс Р. Моя любов : Вибр. твори / пер. з англ. М. Лукаш і В. Мисик; упоряд. В. Габор. Львів : Піраміда, 2014. 416 с.
- ВМ Мисик В. Захід і Схід : Переклади / авт. передм. О. І. Никанорова. Київ : Дніпро, 1990. 543 с.
- МЛ Лукаш М. Від Боккаччо до Аполлінера : Переклади / ред. і упоряд., авт. передм. М. Н. Москаленко. Київ : Дніпро, 1990. 510 с.

REFERENCES

- Kolomiiets L. V. (2013). Ukrainskyi khudozhnii pereklad ta perekladachi 1920–30-kh rokov: Materialy do kursu "Istoriia perekladu": navchalnyi posibnyk. Kyiv: Vydavnycho-polihrafichnyi tsentr "Kyivskyi universytet". [In Ukrainian].
- Kostiuk H. (2008). Zustrichi i proshchannia: Spohady. In 2 vols. (vol. 1). Kyiv: Smoloskyp. [In Ukrainian].
- Mysyk V. (2005). Pro pereklady M. Lukasha z Bernsa (pp. 1–50): Vydavnycha retsenziia. Kharkiv, 1957. *Cherniakov B. Mykola Lukash u perekladoznavchii krytytsi. P. 2. Khronika pryzhyttievykh publikatsii.* Kyiv, 48–49. [In Ukrainian].
- Novyкова M. (1971). Urok dvokh maistriv. *Vsesvit*, (7), 90–95. [In Ukrainian].
- Novyкова M. (2005). Mify ta misiia. Kyiv : Dukh i Litera. [In Ukrainian].

SOURCES

- Б-1932 Berns R. (1932). *Pisni ta poemy.* (transl. by V. Mysyk). Kharkiv–Kyiv. [In Ukrainian].
- Б-1959 Berns R. (1959). *Vybrane.* (transl. by M. Lukash and V. Mysyk). Kyiv: Derzhlitvydav URSR. [In Ukrainian].
- Б-1965 Berns R. (1965). *Poezii.* (transl. by M. Lukash and V. Mysyk). Kyiv: Dnipro. [In Ukrainian].
- Б-2010 Bernz R. (2010). *Vybrane.* (comp. by P. Kormylo, H. Dyka). Kyiv: Bohdana. [In Ukrainian and English].
- Б-2014 Berns R. (2014). *Moia liubov: Vybrani tvory.* (transl. by M. Lukash and V. Mysyk; comp. by V. Gabor). Lviv: Piramida. [In Ukrainian].
- МЛ Lukash M. (1990). *Vid Bokkachcho do Apollinera: Pereklady.* (comp. by M. Moskalenko). Kyiv: Dnipro. [In Ukrainian].
- ВМ Mysyk V. (1990). *Zakhid i Skhid: Pereklady.* Kyiv: Dnipro. [In Ukrainian].

V. R. SAVCHYN

Ivan Franko National University of Lviv
Lviv, Ukraine
E-mail: vrsavchyn@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0002-1037-575X>

VASYL MYSYK AND MYKOLA LUKASH: TWO INTERPRETATIONS OF ROBERT BURNS'S POETRY

The paper examines the representation of Burns's poetical oeuvre in Ukrainian translations by Mykola Lukash (1919–1988) and Vasyl Mysyk (1907–1983), who established the Ukrainian canon of Robert Burns. Their translations are included in school textbooks, radio broadcasts and set to music.

These translations confirmed a paradox of co-existence of two equally successful, but quite different interpretations of Burns made through the prism of translators' ideology, personality, poetic motivations and other constraints. Mysyk's ambition was to show *real* Burns in all the variety of his works. He adopted a strategy of a literary studies scholar who paid scrupulous attention to textual detail, be it biographical, historical or figurative. All his translator's decisions were subdued to his wish for utmost proximity to the original text. In a similar vein, the selection of texts for translation was guided by his desire to introduce Burns's works into Ukrainian literary context in their integrity and variety, rather than by his personal taste.

For Lukash, on the contrary, Burns was not related to a comprehensive translation project. He was one of his favorite poets, and these were Burns's songs that appealed to Lukash most. Conceptually as well as stylistically Lukash's translations of Burns are folklore-oriented and folklore inspired. In this way, the translator successfully reproduced the dominant features of Burns's poetics by emphasizing its folk spirit. On the other hand, Ukrainian folklore poetics employed in Lukash's translations proved to be a convenient tool to manipulate the text governed by translator's ideology. Through the prism of folklore style Lukash managed to convey implied political messages to fuel resistance and defiance, which suggests a form of translator's activism.

Keywords: Vasyl Mysyk, Mykola Lukash, Robert Burns, literary translation, interpretation, interpretative concept of a translator, translator's strategy, translation multiplicity.

Дата надходження до редакції — 08.06.2020

Дата затвердження редакцією — 30.06.2020